

”SIC CREATUR HOMO QUERENS”

eller

Fangeopposisjon og betjentmotstand:

To kritiske faktorer i utviklingen av fengselsvesenet

AV RAGNAR KRISTOFFERSEN

Innledning

En generell oppfatning av hva fengslingen *gjør* med fangepopulasjonen har bidratt til å skape et defensivt bilde av fangekulturen. Tilsvarende blir de ansatte gjerne fremstilt som mer eller mindre passive utøvere av et rigid system som rammer fangene. Fengselssystemet, regelverket og de ansatte, blir ikke sjelden behandlet mer eller mindre som parametre i analysen, og fangekulturen blir variabelen som tilpasser seg parametrene. Et slikt systemperspektiv medfører lett at man overser de kreative aspektene som tross alt fins i fengselsamfunnet, både på fangesiden og på ansattensiden.

Tatt i betraktning at fengselsvesenet er et sammensatt vesen med stor geografisk spredning, ville det være en umulig oppgave å gi en fullstendig beskrivelse av slike interne endringsmekanismer. I denne artikkelen skal jeg likevel forsøke å peke på enkelte viktige, interaktive trekk i samspillet mellom anstaltstrukturen og fange/betjentrelasjonen innenfor denne som synes å tvinge fram endringer i fengselsvesenet. Perspektivet i artikkelen forsøker å anvende en prosessorientert organisasjonsforståelse, hvor organisasjonsendring ses som et produkt av samvirkeforholdet mellom organisasjonsbetingelsene og samhandlingsbetingelsene.

Anstaltstrukturen i norsk fengselsvesen kan grovt deles inn i tre kategorier som hver for seg med en viss rett kan sies å representere ulike trinn i fengselsvesenets utvikling, nemlig lukkede, ”halvlukkede” og åpne anstalter. I etablert fengselsterminologi vil kategorien ”halvlukkede” anstalter normalt bli omtalt som ”lukkede” anstalter. Av grunner som vil bli forklart nærmere, har jeg valgt å operere med mellomkategorien ”halvlukket” som jeg vil konsentrere meg om i denne sammenheng. Denne kategorien rommer både hovedanstalter med nokså store fangebelegg og en del mindre anstalter. Flertallet av fangebefolkningen vil sone i en slik anstaltstype, litt avhengig av hvor man trekker grensene.

Denne artikkelen bygger i all hovedsak på ca. to års feltarbeid som fengselsbetjent ved Norges største fengsel (Oslo kretsfengsel), i tillegg til tre års

erfaring fra sentraladministrasjonen for fengselsvesenet. Den er både en presisering og en videreutvikling av hovedinnholdet i en hovedfagsoppgave av undertegnede. For mer utførlig behandling av synspunkter fra avhandlingen, henvises til originalfremstillingen.

Fengselsvesenet, et motsetningsfylt regime

Først er det nødvendig å si noen ord om hva vi skal forstå med ”lukket”, ”halvlukkede” og ”åpne” anstalter. Dette er selvsagt relative begreper. En ”åpen” anstalt er ikke mer åpen enn at det som regel vil finnes et gjerde rundt den, og en ”lukket” anstalt er ikke mer lukket enn at det som regel vil finnes visse former for arbeidsfellesskap og/eller fritidsfellesskap. Denne gradforskjellen kan imidlertid være betydelig fra anstalt til anstalt. De lukkede fengslene eller fengselshetene er de som i dag kommer nærmest det tradisjonelle celleisolasjonsfengslet. De åpne anstaltene befinner seg lengst unna, med fangefellesskap nærmest døgnnet rundt, som f. eks. arbeidskoloniene for promilledømte. Den halvlukkede anstaltstypen, derimot, representerer et slags kompromiss mellom celleisolasjonsprinsippet og fellesskapsprinsippet. Dette har skjedd enten ved at gamle isolasjonsfengsler gradvis har innført fellesskapsformer etter hvert som de har vært i stand til å forandre på en bygningsmasse som opprinnelig har vært utformet med tanke på lite fangefellesskap, eller ved at anstalten i utgangspunktet har vært utformet med tanke på en delvis realisering av begge prinsippene, som f. eks. Oslo kretsfengsel avd. A og landsfengslene på Ila og Ullersmo. En halvlukket anstalt er i korthet en anstalt som har innført arbeidsfellesskap og andre fellesskapstilbud, men *beholdt* cellesystemet. Fengselsfolk vil derfor normalt omtale en slik anstalt som en ”lukket” anstalt. Det halvlukkede fellesskapsfengslet representerer m. a. o. en motsetningsfylt blanding av isolasjon og fellesskap; det representerer en liberalisering av det tradisjonelle cellefengslet, samtidig som de viktigste deprivasjonsformene ved isolasjonsfengslet fortsatt er til stede, om enn i redusert grad. Omfanget og den opplevde virkningen av de ulike deprivasjonsformene, vil variere fra anstalt til anstalt, men generelt kan disse beskrives som

- sosial deprivasjon (tap av sosialitet og bevegelsesfrihet),
- sensorisk deprivasjon (tap av sanselige opplevelsesgleder, sollys, frisk luft etc.),
- materiell deprivasjon (tap av visse materielle goder),
- seksuell deprivasjon (tap av heteroseksuelt samkvem),
- estetisk deprivasjon (tap av estetiske verdier, ensformige, uskønne fengselsomgivelser),

- kreativ deprivasjon (virketrang og kunstneriske utfoldelsesbehov innskrenkes), og
- generell kognitiv deprivasjon (fangen ”institusjonaliseres”, institusjonslivet erstatter verden utenfor som referanseramme for livssituasjonen).

Skjønnsmessige innlåsingsrutiner medfører tap av sosialitet og sensoriske stimuli, samtidig som bevegelsesfriheten og muligheten til å oppleve verdien av egenkontroll over mange av dagliglivets små og nødvendige gjøremål innskrenkes gjennom celleinnlåsning og en rekke andre byråkratiske reguleringer. Fange-fellesskap vil foregå på bestemte steder til bestemte tider. En ikke-kompetanse-givende arbeidsdrift og den uorganiserte, formålsløse delen af fangefellesskapet i avdelingene utenfor arbeidstiden, oppleves som nokså meningsløs. Deprivasjonsformene, sammen med en generell mangel på innflytelse over livssituasjonen og en byråkratisk ledelse av fengslet, anonymiserer fangens sosiale identiteter med en betydelig identitetsdeprivasjon som konsekvens. Ingen fanger lider i dag noen direkte nød. Likevel er det klart at fengslingen produserer konsekvenser som det er nødvendig for fangene å forsvare seg mot, konsekvenser som i sum representerer et subtilt angrep på fangens sosiale identiteter. De klassiske deprivasjonsformene og et formålsløst fangesamvær som i liten grad gir grunnlag for kollektiv identifisering, gjør identitetsproblemet til kanskje det mest akutte problemet ved fengslingen. Identitetskompenserende forsvarsmekanismer representerer derfor, naturlig nok, det sentrale i fangeforsvaret mot fengslingen. Et lite utvalg eksempler på hvordan fengslingen virker identitetsfrarøvende, får klare seg her:

Soningskarrieren bestemmes fortsatt i større grad utifra juridiske restriksjoner eller fengselsfaglige kriterier, som f. eks. sikkerhetskravet, enn utifra personlige forutsetninger hos vedkommende fange. Anonyme kjennetegn som ”lang dom” eller ”narkotika i papirene” er ofte viktigere enn ”hvem” fangen er (i ordets videste forstand) for fangens muligheter i soningssituasjonen. Mange viktige beslutninger av betydning for soningssituasjonen ligger utenfor fangens påvirkningsevne, så som anstaltplassing, arbeidstildeling, permisjoner, frigang m. v., en egenskap ved soningen som Mathiesen treffende har beskrevet som fengslings bidragsløse karakter, ”the non-contributing character of incarceration” (Mathiesen, 1965). Den byråkratiske samhandlingsstrukturen, som i mye sterkere grad preger cellefengslene enn andre fengsler, virker ellers sterkt upersonlig og fremmedgjørende på utdanningsfattige fanger. De viktigste beslutningene som vedrører fangens soningssituasjon formidles, særlig i de store anstaltene, nesten alltid skriftlig, ofte av personer som fangen ikke kjenner, og ikke sjelden formidlet på et språk som fangen ikke forstår. Realiseringene av disse beslutningene, derimot, skjer ofte gjennom et tildels ansvarsfraskrivende tjenestekorps med begrenset evne til å påvirke beslutningene.

Sett fra fangens side, blir tjenestemannen instrument for utøvelse av upersonlig vilje som fangen ofte ikke forstår, selv om tjenestemenn ofte viser en beundringsverdig, men lite erkjent evne til å improvisere i den daglige fengselsrutinen, improvisasjoner som bidrar til å dempe nettopp dette krenkelsesaspektet ved soningen (Kristoffersen, 1986).

Samtidig representerer det halvlukkede fellesskapsfengslet likevel en humanisering i forhold til det gamle isolasjonsfengslet i den forstand at deprivasjonsformene er blitt myket opp og modifisert. Fangene har fått økte rettigheter og privilegier også på andre områder. Det vil føre for langt å utdype dette her, men i tillegg til en generell utvidelse av fellesskapstilbudet og andre tilbud innen skolegang og andre aktiviteter, er flere forhold liberalisert, som f. eks. adgangen til å benytte personlige eiendeler og bruksgjenstander som radio og TV under soningen.

Det moderne, halvlukkede ”rettighetsfengslet”, som i den daglige rutinen veksler mellom isolasjon, restriktive tiltak og hierarkiske, fremmedgjørende samhandlingsformer, til fellesskap, positive tiltak og mer åpne, horisontale samhandlingsformer, representerer i sum et kontradiktisk, *kvasihumanitært* regime. Det er ”verken fugl eller fisk, det gir med den ene hånda og tar med den andre”, som en fange så treffende uttrykte det overfor meg ved en anledning.

Gitt denne noe spissformulerte fengselsbeskrivelse, som jeg formoder at fengselsfolk vil kunne gjenkjenne, er vi i stand til å formulere et grunnleggende paradoks i norsk fengselsvesen: Det paradoksale ved en slik fengselsituasjon er nemlig at dette fengslet, som på den ene siden konstituerer selve *grunnlaget* for behovet for å forsvare seg mot fengslingen, selv har gitt fangene *middelet* til et slikt forsvar gjennom en økt privilegiesituasjon i fengslet.

Fangeforsvaret går nemlig primært *gjennom* privilegiesystemet. Hvorfor, og på hvilken måte, er nærmere utdypet i min avhandling. Her er jeg nødt til å nøye meg med en kort og konsentrert forklaring på forholdet:

Fangeforsvaret er privilegieorientert fordi privilegier gir verdighet i en deprivert fengselsituasjon og fordi *rettighetskravet gir legitimitet til forsvaret av det selv* som fengslingen *truer*. Etter mine observasjoner ytrer identitetsforsvaret seg primært som en formalistisk moralisme som understreker ”millimeterrettferdighet” i forhold til eksisterende rutiner og regler. Men den er også sterkt presedensargumenterende i forsøket på å definere uformelle privilegier som rettigheter både overfor betjenter og medfanger. Privilegiestriden og den grensesettingskampen som følger av den foregår derfor både innad i fangesamfunnet såvel som i samhandlingssituasjoner mellom fanger og betjenter.

Å kunne definere privilegier som rettigheter, uansett hvor ubetydelige de er sett med en utenforståendes øyne, er viktig i seg selv fordi rettigheter kan, i motsetning til ikke anerkjente privilegier, forsvares med ”rettferdig harme”, og på

den måten samtidig fungere som avledningskanal for den forskjøvede aggresjon som fengslingen produserer. Rettigheter er legitimerede privilegier, noe man "har krav på", goder som ikke uten videre kan fjernes eller nektes. Rettigheter produserer samtidig psykologisk trygghet og reduserer forutsigelsesproblemet i en soningssituasjon preget av usikkerhet, en usikkerhet som ikke minst også er en konsekvens av det forhold at fengselsvesenets belønningssystem stort sett består av goder som i prinsippet kan inndras når som helst.

Sistnevnte egenskap ved fengselsvesenets maktstruktur har forøvrig fått Mathiesen til å karakterisere fengselsvesenet som et "patriarkalsk regime" (Mathiesen, 1965, 1987).

Det halvlukkede fellesskapsfengslet har m. a. o. paradoksalt nok utvidet adgangen til et privilegieorientert identitetsforsvar fordi det gir flere formelle og uformelle soningsprivilegier enn det tradisjonelle isolasjonsfengslet. Samtidig blir nettopp kontrasten og det tildels pinefulle spenningsforholdet mellom fengselsprivilegiene og soningsbyrdene tydeligere:

Spenningsforholdet mellom de klassiske deprivasjonsformene, som på den ene siden konstituerer identitetstapet, og privilegiesituasjonen, som på den andre siden åpner for identitetsforsvaret, genererer en fangeopposisjon som tar form av et kverulantisk forsvar for "rettigheter", generelt utprøvende atferd og kamp om privilegieområdet grenser, som er en belastning først og fremst for ansatte, men også for medfanger.

Fangeopposisjonen består altså av en taktisk/strategisk moralisme og generelt utprøvende atferd som ikke bare er opptatt av "rettigheter" fordi de gir fordeler, men fordi de gir verdighet og en slags identitetskompensasjon i en fortsatt krenkende soningssituasjon.

"Kverulantfanger", betjentens hodepine og medfangers plage blir m. a. o. til som et produkt av fengslets særegne organisasjonsform. Eller sagt på en annen måte: I den grad han ikke er en "kverulant" før fengslingen, så er det gode sjanser for at han blir det *under* fengslingen.

"Sic creatur homo querens!—
slik oppstår det kverulerende menneske".

Tiltak som gradvis er innført for å dempe soningspresset har dermed ironisk nok bidratt til å legitimere og forsterke negativt oppfattede ytringer og atferd som oppstår nettopp p. g. a. et fortsatt eksisterende soningspress. Positive endringer, gamle eller nye, fremstår dermed i økende grad som "misforstått liberalisme" for mange tjenestemenn etter hvert som de oppdager sammenhengen mellom utprøvende atferd og privilegiesituasjonen i fengslet. Ikke like mange tjenestemenn vil derimot se de grunnleggende deprivasjonene som underlig-

gende handlingsinsentiv for utprøvende atferd og annen opposisjon. Det forhold at rettighetskravet og verdighetsforsvaret i tillegg som oftest retter seg mot nokså bagatellmessige forhold i soningssituasjonen (blant annet fordi cellefengslene har en tendens til å overregulere virksomheten i fengslet), utgjør en merbelastning i seg selv. Samhandlingskulturen får et sterkt preg av trivielle konflikter, hvor både ansatte og innsatte opplever at de tyranniseres av bagateller (Kristoffersen, op. cit.). Den sannsynligvis hyppigst forekommende beskrivelsen av fangemiljøet blant tjenestemenn, er derfor også uttrykket "barnehage".

Miljøproblemenes betydning for fengselsutviklingen

Vi er dermed fremme ved den mest grunnleggende årsaken til de mye omtalte miljøproblemer i fengselsvesenet i dag. Som vi har sett, er årsaken primært av strukturell art. Den er derfor heller ikke umiddelbart lett å få øye på. Av samme grunn finnes det heller ingen lettvinde enkeltløsninger på dette problemet. Strukturelle problemer krever strukturelle endringer som bare kan utvikles over tid.

I denne situasjonen oppstår det likevel et betydelig behov for "forklaringer" og "løsninger" på miljøproblemen, og her som ellers representerer narkotika-problemet "den gode fiende", for å si det med Nils Christie (Christie & Bruun, 1985). Det eksisterer et narkotikaproblem i norske fengsler, men narkotikaen og den "harde kjernen av kyniske narkodømte" får gjerne skylden for det meste som er galt ved norsk fengselsvesen. Påstander om "et generelt hardere belegg" p. g. a. endringer i kriminalitetsutviklingen, trekkes også gjerne fram, til tross for at den registrerte økningen i voldskriminalitet har vært relativt liten. En registrert økning i voldskriminaliteten ute i samfunnet gir uansett ikke noe mål på innsattes atferd *inne* i fengslene ettersom atferdsbetingelsene i fengslet vil være vesentlig forskjellige fra livet utenfor. Beskrivelsen brukes som begrunnelse for et tiltakende krav om restriksjoner, kontroll og økt differensiering, som i et nøtteskall betyr økt isolering av innsatte, internt eller i forhold til stor-samfunnet, eller tap av andre privilegier.

Den viktigste grunnen til disse kravene er en økt institusjonstretthet og avmaktsfølelse blant tjenestemenn som mangler en overordnet strategi for behandling av innsatte. Det finnes nemlig ingen overordnet og samlende virksomhetsidé for organiseringen av virksomheten i fengslene, noe fengselsvesenets modell for organisasjonsutvikling, nemlig "importmodellen" (= import av faglige tjenester) i seg selv er et klart uttrykk for. Miljøproblemen har derfor kunnet tilta i omfang i takt med en økt privilegiesituasjon som også har oppstått p. g. a. tjenestemennenes manglende evne til å sette grenser.

Grensesettingssvikten henger igjen nøye sammen med mangelen på en konsi-

stent virksomhetsidé, den motsetningsfylte og skjønsmessig pregede virksomheten, samt fraværet av adekvate sanksjonsmidler.

Fengselsbetjentene har dessuten generelt liten innflytelse på de sanksjonsmidlene som finnes.

Alt dette gir tjenestemennene en svak forhandlingsmessig posisjon overfor innsatte, samtidig som tjenestemennene selv opplever en sviktende legitimitet i sin yrkesrolle. Dette har igjen bidratt til å skape en generelt retrettorientert tjenestemannskultur som i stor grad har forholdt seg passiv til situasjonen slik at miljøproblemene har kunnet utvikle seg nokså uhindret. Tjenestemennenes i og for seg forståelige frustrasjon over anstaltsituasjonen blir selvsagt ikke mindre av denne grunn.

Differensieringsdoktrinen: et sviktende fundament

I denne forbindelse er det nødvendig å se litt nærmere på hva kravet om økt differensiering egentlig betyr. I praksis betyr kravet innskrenkninger, først og fremst innenfor det formelle privilegieområdet, og isolering eller annen type atskillelse av innsatte.

Det uformelle privilegieområdet vil m. a. o. kunne bestå. I en del tilfelle vil det også kunne bli utvidet som en naturlig motreaksjon på innskrenkningene. Det er viktig å være klar over at innskrenkninger i det formelle privilegieområdet vil øke betydningen av uformelle privilegier. Tjenestemennenes økte kontroll over et utvidet sett av positive, uformelle sanksjoner vil dermed kunne gi økt legitimitet til tjenestemannsrollen og styrke tjenestemannens følelse av at han "betyr noe" fordi innsatte på denne måten kommer i et slags avhengighetsforhold til den ansatte.

Man skal ikke se bortifra at dette kan være et underliggende motiv for tjenestemennenes krav om særavdelinger. Samtidig er det åpenbart at presset på ansatte når det gjelder uformelle innrømmelser og annen opposisjon, vil øke fordi det totale privilegieområdet i en slik situasjon nettopp vil være mindre.

En differensieringsdoktrine som innsnevrer soningsprivilegiene for en mindre gruppe innsatte uten å kunne begrunne dette innenfor en overordnet behandlingsstrategi det er bred enighet om blant ansatte og innsatte, vil dessuten fremstå som straff og forskjellsbehandling, uavhengig av hvilken begrunnelse man ellers måtte gi.

Tiltakene vil derfor gi ny næring til den fangekritikken som kan reises med henvisning til det norske samfunnets mer klart definerte likhetsdoktrine.

I legevitenskapen betyr et differensiert behandlingsopplegg at man velger ulike behandlingsalternativer, alle til klientens eget beste, og med et felles siktemål, nemlig realiseringen av en overordnet idé om økt helse. En innsatt vil bare

unntaksvis gå med på at han eller andre innsatte har godt av å bli isolert eller miste permisjonsadgangen. Det kan bli vanskelig nok å overbevise ansatte om dette.

Fengselsvesenet vil m. a. o. ikke uten videre kunne løse miljøproblemene i disse anstaltene med økt isolering eller andre innskrenkninger, uavhengig av om antallet som omfattes av tiltakene er lite eller stort.

I tillegg vil det oppstå betydelige treffsikkerhetsproblemer m. h. t. uttaket av de innsatte som etter anstaltens oppfatning forårsaker miljøproblemene.

Og skulle man likevel klare og plukke ut de "riktige" innsatte ("problem-skaperne"), vil de grunnleggende, strukturelle forholdene som skaper miljøproblemene fortsatt være like intakte. Billedlig uttrykt kan tiltakene beskrives som "å tappe badevannet ut av badekaret mens vannkranene fortsatt renner". Fjerner man en "kverulant" fra fangefellesskapet, vil det ganske snart dukke opp en ny.

Et noe høyere deprivasjonsnivå for en mindre eller større gruppe innsatte endrer ikke den grunnleggende dialektikken i systemet. Å redusere mulighetsbetingelsene for utprøvende atferd, regelbrudd og annen fangeopposisjon gjennom et høyere deprivasjonsnivå, vil dessuten bare øke fangepresset på de kanaler for fangekritikk og utprøvende adferd som fortsatt finnes.

Dette betyr selvsagt ikke at det i en del enkelttilfeller ikke vil være nødvendig med restriksjoner eller isolering i spesielle situasjoner, f. eks. av hensyn til andre innsatte. Men som generelle virkemidler, hvor man på denne måten forsøker å styre miljøet i de halvlukkede cellefengslene, vil de være bortkastet tid og krefter fordi tiltakene bare pirker i overflaten, mest sannsynlig gjør de vondt verre.

Likevel tror jeg vi må regne med at det i tiden fremover vil komme flere krav om særavdelinger og andre restriktivt pregede særtiltak. Kravene er forståelige, men ikke mindre sørgelige av den grunn.

Noen avsluttende merknader

Fengselsvesenet kommer etter min mening ikke utenom en debatt om differensieringstankegangens innhold og betydning, men denne debatten kan ikke føres uavhengig av en nødvendig avklaring av fengselsvesenets mål med fengslingen helt ned til virksomhetsnivå. En vellykket differensiering uten motstand og inkonsekvens forutsetter konsensus på et høyere plan. Konsensusen bør i hvert fall som et minstekrav vinne tilslutning fra flertallet av fengselsamfunnets deltagere, både ansatte og innsatte.

Ettersom fengselsvesenet ikke kan påregne særlig hjelp fra politikere eller samfunnet forøvrig, er jeg skeptisk til at fengselsvesenet har tilstrekkelig evne og vilje til å gjennomføre en slik avklaring.

Fengselslovsutvalgets innstilling har nylig foreslått flere generelle differen-

sieringstiltak. Differensieringsdebatten vil derfor antakelig komme, men det gjenstår å se hva diskusjonen vil medføre.

Likevel er det klart at differensieringstiltak som innføres som et forsvar mot grunnleggende problemer bare vil være en måte å skyve problemene foran seg, i beste fall dempe dem, så lenge de grunnleggende problemene består uendret. Det vil også kunne hevdes at tiltakene er umoralske ettersom tiltakene vil ramme innsatte, hvis atferd (helt eller delvis) genereres av forhold de er uten skyld i.

Skal differensiering kunne bli et fullt ut tjenlig virkemiddel, må anstaltsystemet utvikles og endres, antakelig på en nokså radikal måte, slik at forholdene ligger til rette for en differensiering begrunnet i fornuftige fangebehandlingsmessige og tjenestemessige hensyn. Ellers vil man neppe unngå at differensieringstiltakene resulterer i overflatiske, ineffektive og ofte kostbare tilpasningsmanøvre i et anstrengt forsøk på å håndtere fangepresset som oppstår i en uheldig anstaltstruktur med en lite gjennomtenkt organisasjonsplan.

I stedet for å fokusere på "destruktive innsatte" er det stadig like nødvendig å rette oppmerksomheten mot de destruktive krefter som ligger i selve fengselsystemet, som påfører innsatte en rekke utilsiktede konsekvenser, og som igjen har en sterkt ødeleggende innvirkning på fengselsmiljøet.

Veien til et bedre arbeidsmiljø for de ansatte går nemlig gjennom de innsatte.

Samtidig vil det ikke være tilstrekkelig å se nærmere på og forsøke å endre de forholdene ved fengselsorganisasjonen som produserer et dårlig soningsmiljø for innsatte, og derigjennom et dårlig arbeidsmiljø for ansatte.

Fengselstjenestens innhold må også styrkes betraktelig, slik at man øker tjenestemennenes forutsetninger for å gå inn i positive samhandlingsrelasjoner mer preget av naturlig sosial kontroll enn grensesettingskonflikter og utprøvende atferd.

Antakelig vil det her måtte skje en parallel utvikling fordi kravene om et bedre soningsmiljø trolig ikke vil bli reist med full tyngde før tjenestemennene bedre innser sammenhengen mellom soningsmiljø og ønsket om et bedre arbeidsmiljø med en mer meningsfylt tjeneste.

En utvikling i denne retningen vil i alle fall ha langt bedre forutsetninger for å lykkes enn frustrasjonspregede krav om særavdelinger, differensieringstiltak og andre restriksjoner.

Adresse: Cand. polit. Ragnar Kristoffersen
Conradisgt. 8 B, N-0559 Oslo 5.

Litteraturliste

- Christie, N. & Bruun, K.: *Den gode Fiende*. Narkotikapolitikk i Norden. Universitetsforlaget, 1985.
- Kristoffersen, Ragnar: *Bagatellenes Tyranni*: Samhandlingsstrukturen i et norsk fengsel. Hovedoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo, våren 1986. Også utgitt som API publikasjon ved Arbeidsforskningsinstituttene, 1986.
- Mathiesen, Thomas: *The Defences of the Weak*. A sociological study of a Norwegian Correctional institution. Tavistock, London, 1965.
- Mathiesen, Thomas: *Kan Fengsel Forsvares?* Pax Forlag a.s, Oslo, 1987.

Note: En takk til Dagfinn Aanonsen og Jan Popelka, som ved siden av å bidra med enkelte forbedringer i teksten, gav meg verdifull moralsk støtte i arbeidet med å fullføre artikkelen.